

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационен труд за придобиване на научната степен „доктор на науките“

Автор на дисертационния труд: Максим Иванов Стаменов, доктор, професор в Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ към Българската академия на науките, Секция по общо и съпоставително езикознание

Тема на дисертационния труд: **Език, когнитивни структури и структури на съзнанието**

Рецензент: Енчо Недялков Герганов, доктор, професор в Нов български университет

1. Актуалност на разработвания в дисертационния труд проблем в научно и научно-приложно отношение

Представената за защита дисертация е фундаментален труд по проблемите, свързани с отношенията между език и съзнание, процесите на съотнасянето им към когнитивните структури и обмена на информация между тях. Тези проблеми са били сравнително слабо застъпени както в езиковедската, така и в психологическата литература. Едва през последните десетилетия се проявява интерес към тази проблематика, но трудно може да се посочат трудове, в които тя е разработена в нейната всеобхватност, дълбочина и многоаспектност. В този смисъл темата на дисертацията е изключително актуална и разработката ѝ със съвременни методи и с прилагане на интердисциплинен подход на изследване може да разкрие неизвестни досега страни на отношенията между език, съзнание и когнитивни структури. Тъкмо това е успял да направи в дисертационния си труд проф. Максим Стаменов. Той си поставя като основна цел и основна хипотеза на дисертацията да „идентифицира по същество кръгът от въпроси, който очертава обхвата на проблема за отношенията между език и съзнание, за да може на тази основа да се потърси продуктивно негово решение. В тази насока е и **основната хипотеза** на дисертационния труд – език и съзнание се намират в отношение на комплементарност по параметрите на функция и структура и в отношение на индиректна съотносимост с оглед на динамиката на своята реализация в психиката“ (с. 10). Още тук ще изтъкна, че с разработката на дисертационния си труд проф. Стаменов не само е постигнал своята основна цел, но е отишъл отвъд нея, като предлага собствени оригинални теоретични модели с голяма продуктивност, евристичност и обяснителна сила.

2. Познава ли дисертантът състоянието на проблема и научната литература

Проф. Максим Стаменов не само познава състоянието на проблема, но има заслуги за неговото точно формулиране и очертаване на обхвата му в контекста на няколко науки – езикознание, психология и невронауки. Той е проучил в дълбочина и ширина трудовете, посветени изцяло или в отделни аспекти на проблемите, които изследва в дисертацията си. В дисертационния си труд се позовава на голям брой научни публикации (над 400 заглавия), като извлича от тях най-съществените концепции и ги подлага на критична оценка в рамките на собствените модели. Най-характерното за начина, по който използва идеите в научните публикации, е конструктивната му критика към някои от тях и положителната оценка на други. При това той се опитва да покаже, че установената несъвместимост между отделни концепции не се дължат толкова на допускани от авторите им слабости, колкото на сложността на отношението между език и съзнание, към което са насочени изследователските им

усилия. Това особено се отнася за петте теоретични модела на отношението между език и съзнание, които той разглежда в първата част на дисертационния си труд.

Преди да започне подробния преглед и анализ на различните модели, които обхващат едни или други аспекти на отношението между език и съзнание, проф. Стаменов показва как думата *съзнание* се тълкува по езиково и културно специфичен начин. В раздела с това название той привежда множество дефиниции на значението на думата „съзнание“ в тълковни речници на българския език и на аналогични думи, с които феноменът съзнание се именува в английския език, като прави много сполучливи съпоставки между различните значения и нюансите им както в рамките на един и същ език, така и в съпоставителен план между двата езика. По този начин се разкриват по-пълно езиковите и културните специфики на съзнанието. Наред с това авторът обяснява защо проблемът за отношението между език и съзнание се е подценявал дълго време в езиковедската литература.

Проф. Стаменов прави задълбочен съпоставителен анализ на пет модела за взаимоотношението между езикова структура и съзнание. Първо изтъква основните положения, които Ноам Чомски разработва в своята генеративната граматика като модел на това взаимоотношение. Когато представя Чомски, авторът на дисертацията се спира на ключови постановки в модела му, които имат пряко отношение към проблемите на дисертацията, като ролята и мястото на интуицията на лингвиста и начините на нейната верификация (това е свързано с важния проблем за методите и подходите към изследване на връзката между език и съзнание), спецификата на интерфейса на изчислителния когнитивен механизъм на езика с другите когнитивни системи, доктрината за „бедността на стимула“ и възможността да се осъзнае какво психиката „добавя“ към него в процеса на неговата преработка. Проф. Стаменов проследява на концептуално равнище развитието на възгледите за отношението между езикова структура и съзнание в ранния и късния Чомски и обяснява много добре еволюцията им в посока на задълбочаване на проблема.

След като представя генеративната граматика на Чомски, с която той провокира когнитивната революция в психологията и езикознанието, проф. Стаменов разглежда подробно другото голямо научно събитие, а именно когнитивната граматика на Роналд Ланакър. Тук той се фокусира върху идеите на Ланакър, свързани със субекта и обекта в когнитивната представа, с разграничаването между отправна точка и център на съзнанието, с имплицирането на перспектива на Аз-а при „заземяването“ (grounding) на изречението, с процесуалното време и представното или концептуализираното време и много други. При този анализ той намира най-подходящи контексти, за да прави и собствени заключения за субекта и обекта на съзнанието.

Следващият модел е на Уолъс Чейф, който моделира взаимоотношенията между език и съзнание, като отчита динамиката на съзнанието и неговия фокус и разкрива механизмите му във връзка с речевата единица, която реализира този фокус. Проф. Стаменов целенасочено разглежда онези аспекти на модела на Чейф, които имат пряко отношение към разработваните в дисертацията проблеми, и прави точни и съдържателни изводи за разработването на собствения модел. Особено добре е разгледан проблемът за суперфокуса на съзнанието и за ролята на структурата на сложното изречение за разгръщане на потенциала на мисловната дейност.

Моделът на Джакендоф е разгледан в аспекта на парадокса на експлицитната реч и имплицитното мислене като модус на съществуване на вербалното съзнание. Подробно са анализирани постановките в модела на Джакендоф за разликите между структурата на езика и структурите на мисленето. Много добре е разкрита обяснителната сила на теорията на Джакендоф за отношенията между език и съзнание.

Със същата дълбочина е представен и моделът на Дерек Бикертън за връзката между език и съзнание във филогенетичен план. Подчертани са главно онези аспекти на модела, които са насочени към проблема за произхода на съзнанието и произхода на езика. Фокусът на анализа са конструктите за видовете съзнание, постановките за център и периферия на съзнанието, за синтаксис и пространствена структура на съзнанието, за мисленето онлайн и офлайн и др.

След като прави този подробен анализ и критичен преглед на петте модела на езика и съзнанието, проф. Стаменов прави дълбокосъдържателно обобщение за връзките между езика и съзнанието в когнитивните науки (лингвистика, психолингвистика, когнитивна психология, невролингвистика, когнитивна невронаука, изследвания на съзнанието. Това е целенасочен подстъп към оригинален модел на взаимоотношенията между език, когнитивни структури и структури на съзнанието, които дисертантът разработва във втората част на докторската си дисертация.

Свързана с прегледа на литературата е и разработката за метафорите на съзнанието във втората част на дисертацията, където Проф. Стаменов разглежда 20 различни метафори за съзнанието, намерени в научната литература.

3. Избраната методиката на изследване може ли да даде отговор на поставените цел и задачи на дисертационния труд

Като основен метод на изследване проф. Стаменов използва методът на моделирането. Той показва обяснителната и евристичната сила на теоретичните модели и показва колко мощни са те като методология за изследване на проблемите, свързани с взаимоотношенията между език, когнитивни структури и структури на съзнанието. Методологията на моделирането може да даде отговор на поставените цел и задачи на дисертационния труд. Това е показано по безспорен начин. Изследователските задачи са решени успешно чрез моделирането и е постигната поставената цел.

Друг подход, който е приложен като метод на изследване, е метафоризацията на обекта на изследването. Съзнанието е много сложен обект. Дисертантът убедително показва, че то не е метафора, но чрез метафори можем да разкрием много съществени негови страни. Затова намира 20 различни метафори, прави им семантичен анализ и извежда различни страни на съзнанието и отношенията му с езика и когнитивните структури. Нещо повече, авторът показва възможности да се конструират нови метафори по определени принципи и посочва както добрите страни на този процес да се разкрият повече страни на моделирания обект-съзнанието, така и опасностите да се „потиснат“ други (с.350). При всички случаи използването на метафори е продуктивен метод за моделиране на съзнанието и взаимоотношенията му с езика и когнитивната дейност.

Проф. Стаменов използва и експерименталния метод в изследванията си на ролята на системата от огледални неврони в когнитивната дейност и в изследванията на зрителното възприятие чрез айтрекинг.

Друг метод на изследване е семантичният анализ на лексикални единици, използвани от хората да именуват проявите на всекидневното съзнание и резултатите от усещанията и възприятията, които са продукти на многовековен познавателен опит.

Всички използвани методи са напълно адекватни за целите и хипотезите на изследванията, представени в дисертацията, и дават отговори и решения на поставените въпроси и задачи.

4. Кратка аналитична характеристика на естеството и на достоверността на материала, върху който се градят приносите на дисертационния труд

В изследванията си проф. Стаменов използва разнообразен по структура и съдържание езиков материал. Той е използвал множество глаголи за изразяване на различните видове усещания в два езика – български и английски, като е представил дефинициите им от различни тълковни речници както в рамките на единия език, така и за другия език. Прави колекция от 486 глагола в българския език за вътрешни психически преживявания, което е за първи път в нашето езикознание. Материалът е не само достоверен, но и с висока степен на надеждност и адекватност спрямо описаните когнитивни дейности.

5. В какво се заключават научните или научно-приложните приноси на дисертационния труд

В автореферата си проф. Стаменов формулира 27 научни приноса. Те напълно съответстват на реалните научни постижения в дисертационното му изследване.

Като един от най-значимите приноси може да се посочи създаването на модел, в който се постулират три централни механизма за преработка на когнитивната информация. На първо място това е постулираният в когнитивната лингвистика интерфейс между синтаксис и семантика на равнището на пространствената когнитивна дейност. Вторият компонент на модела е постулираният в генеративната лингвистика механизъм за абстрактно мислене извън синтаксиса на естествения език и пространствена когнитивна дейност. Третият механизъм е фокусиран върху отношенията между синтаксис, пространствена когнитивна дейност и съзнание. Голямата заслуга на проф. Стаменов е в това, че обосновава необходимостта да се моделира отношението между език, когнитивна дейност и съзнание, като се приемат продуктивни компоненти от привидно много различните модели на когнитивната лингвистика и генеративната граматика.

Друг не по-малко значим научен принос е биологичното детерминиране на езиковата способност на човека на базата на сравнително скоро откритата система от огледални неврони в мозъка на човекоподобната маймуна и човека.

Определен научен принос има и тълкуването на отношенията между предикация и рекурсия въз основа на разбирането, че първата се допълва по комплементарен начин от втората като езиковоспецифичен механизъм. Този механизъм по отношение на начина си на действие няма корелат с другите процесори на психиката както при възприятието, така и при неезиково опосредстваното мислене.

Висока оценка заслужават и задълбочените му изследвания върху мултимодалността на възприятието и оттам на съзнанието. Авторът разглежда структурната съотносимост на различните сензорни модалности по определени параметри, като обобщените на най-високо равнище категории за време и пространство, а така също техните кросмодални проекции на базата на приоритет на едни модалности за сметка на други. Тези процеси са разгледани и в контекста на познавателната дейност на хората, отразена в лексикални единици и синтактични структури. Авторът е направил много задълбочен семантичен анализ на глаголите *гледам/виждам* за зрителното възприятие, *чувам/слушам* за слуховото възприятие, *душа/подушвам* за обонятелната сензорна модалност. Разгледал е различни прояви на кросмодалното възприятие с участието на перцептивните системи – зрение, слух, обоняние, осезание, вкус, проприоцепция и интероцепция.

Принос с научно-приложен характер е и направената колекция от 486 глагола в българския език за вътрешни психически преживявания. Тези глаголи могат да се използват както за написване на учебници по психология за ученици в средните училища, така и за други анализи на психичните преживявания.

6. До каква степен приносите в дисертационния труд са личен принос на дисертанта

Почти всички публикации, в които са представени приносните изследвания на дисертанта са без съавтори. Това е един от основните показатели, по които може убедено да се съди, че научните приноси в дисертацията са личен принос на проф. Стаменов.

7. Преценка на публикациите по дисертационния труд

По темата на дисертацията са направени 31 научни публикации в научни издания с рецензентски апарат. 19 от публикациите са на английски език, публикувани в престижни международни научни издания. 16 от публикуваните трудове са цитирани общо в 72 научни публикации, от които 61 са на английски език, 2 – на български език, 2 – на немски; 2 – на италиански; 2 – на испански; 1 – на френски; 1 – на руски и 1 – на китайски език. Освен това проф. Максим Стаменов е съставил, редактирал и издал на английски език заедно с водещ международен издател 4 научни сборника по проблемите на дисертацията във водещи международни научни издателства. Тези сборници са цитирани общо 325 пъти, като сборникът „Stamenov, Maxim and Vitorio Galesse (eds.). 2002. *Mirror Neurons and the Evolution of Brain and Language*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.” е цитиран 226 пъти. За сборниците са публикувани общо 8 рецензии във водещи научни списания. Всичко това показва голямото въздействие на публикациите по темата на дисертацията на проф. Максим Стаменов върху общността от учени, които разработват аналогични проблеми.

8. Резултатите от дисертационния труд използвани ли са вече в научната практика.

Големият брой цитирания на публикации, в които са представени резултати от научните изследвания в дисертацията, показва, че изследванията на дисертанта вече са използвани и продължават да се използват в научната практика.

9. Мотивирани препоръки за бъдещо използване на научните и научно-приложните приноси

Научните и научно-приложните приноси в дисертацията могат да се използват както за бъдещи изследвания на взаимоотношенията между език, когнитивни структури и съзнание, така и за обучението на студенти по психология, езикознание и философия. По-специално в бъдеще по образец на изследванията на усещанията и възприятията в дисертацията могат да се направят изследвания и на вътрешните мисловни процеси и механизми на съзнанието, като се направи подробен семантичен анализ на глаголите, чрез които се говори за тях.

10. Авторефератът изготвен ли е съгласно изискванията, правилно ли отразява основните положения и научните приноси на дисертационния труд

Авторефератът е изготвен съгласно с изискванията. Той отразява вярно и точно най-съществените и основни части от съдържанието на дисертацията, които имат безспорен научен принос към теорията и теоретичните модели за връзката и взаимодействието между езикови структури, когнитивни структури и структури на съзнанието.

11. Други въпроси, по които рецензентът смята, че следва да взема отношение

В дисертацията си проф. Стаменов разглежда обширно процесите на рекурсия спрямо влагане и съотнасяне на ментални пространства в езика и конструиране на синтактични структури и по-специално на формата на „вечното изречение“ с прилагането на тези процеси. Като пример той дава изречение от романа-епопея на Марсел Пруст „В търсене на изгубеното време“, което се състои от 210 думи. В коментара си към механизмите, които пораждаят този тип изречения, той пише: „Изключително сложният период в 59в (споменатото изречение-бел. Е.Г.) с многократни влагания на изречения едно в друго има за цел да накара читателя да реконструира единството в менталното съдържание, което е формулирано с помощта на 210 думи и което не би било същото, ако се каже, например, с помощта на 21 изречения, всяко от които се състои от 10 думи“ (с.431). В авторския текст на дисертацията се срещат множество такива изречения с многократни влагания на изречения едно в друго, което затруднява четенето и разбирането. Като ги конструира, дисертантът сякаш си прави саморефлексия върху тях спрямо процесите на рекурсия и влагане. Сигурно това е оправдано от гледище на изследването на толкова сложен обект като съзнанието и взаимоотношенията му с езика и когнитивните структури. Психолингвистични изследвания обаче са показали, че текстът, който се състои от кореферентно свързани изречения, притежава едно важно свойство, известно като *readability* (четивност, разбираемост). Това свойство се измерва по емпирично изведени формули, каквато е формулата (*readability formula*) на Флеш за английския език. Тъкмо текстове с много дълги изречения имат ниска степен на четивност (*readability*). Макар че за един научен текст по такива сложни проблеми ниската му стойност по свойството *readability* сигурно да не е толкова важна, все пак по-доброто му разбиране има отношение към взаимоотношенията между език, когнитивни структури и структури на съзнанието.

2. Заключение с ясно становище да се даде ли научната степен или не

Дисертацията „Език, когнитивни структури и структури на съзнанието“ удовлетворява и най-строгите критерии за получаване на научната степен „доктор на науките“. Тя представя задълбочени многоаспектни интердисциплинни и всеобхватни изследвания на взаимоотношенията между език, когнитивни структури и съзнание. По своя характер резултатите от тези изследвания са много ценни научни приноси към тази научна проблематика. Предложените от автора теоретични модели са оригинални и притежават голяма обяснителна и евристична

сила. С продуктивността си те могат да се използват и за нови изследвания в тази сложна, но много интересна научна област.

Въз основа на високите си оценки за рецензирания дисертационен труд предлагам да се даде на проф. Максим Иванов Стаменов, д-р научната степен ДОКТОР НА НАУКИТЕ по професионално направление: 2.1. „Филология“ и научна специалност: 05.04.11. „Общо и сравнително езикознание“. Предлагам и на уважаемите членове на научното жури да гласуват за това предложение.

София, 31 март 2016 г.

Подпис:

/Проф. Енчо Герганов, д-р/